

та є приблизно 4–14 червня 1561 року за християнським календарем.

³Правитель міста, також командир загону *cinazig* (т. м. *sipahi* означає загін вершників в Османській державі, які були власниками *тимару* (т. м. *timar* — земельна ділянка за часів правління анатолійських сельджуків та османів, що давала щорічний прибуток у розмірі 320 тисяч акче). Див.: *Türkçe Sözlük*. — Ankara, 1998. — Cilt. II. — S. 2216; Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni harflerle)*. — Ankara, 1993. 11. Baskı. — S. 955.

⁴فك «Kefe» — укр. м. *Кефе* чи *Кафа* (сучасна Федосія) — означає *тарілка від терезів* (тюрк. *terazi*). Це відоме місто в XIV-XV ст. було центром генуезьких колоній у Криму, та потім його захопили тюрки, і з 1475 року це місто стало важливим портом османських володінь у Криму та на Азовському морі і великим центром торгівлі в регіоні Чорного моря, зокрема

торгівлі невільниками. (*Devellioğlu, F.* — Op. cit. — S. 502; *Левассер де Боплан Г.* Опис України. — С. 177, прим. 215, *Я. Дашкевича; Тунманн.* Значч. праця. — С. 72, прим. 9). Можна припустити, що саме з причини торговецької діяльності тюрки й дали містові назву, пов'язану з терезами — основним механічним засобом здійснення торговецьких операцій.

⁶ Йдеться про наказ султана Сулеймана Кануні «Законодавця».

⁷ Див.: прим. 6.

⁸ Див. прим. 3.

⁹ Йдеться про палац султана у Стамбулі.

¹⁰ Йдеться про гетьмана Дмитра Вишневецького.

¹¹ Черкеси були значним осередком формування українського козацтва.

¹² Azak (т. м.), що у гирлі річки Дону.

¹³ Див.: прим. 10.

¹⁴ Очевидно, йдеться про українських козаків.

Ferhad Turanly

THE METHODOLOGICAL VIEW ON THE PROBLEM OF REINTERPRETATION OF THE TURKIC TEXTS THAT HAVE ARABIAN GRAPHICS

The article deals with the methods of linguistic and source analysis of Turk-Ottoman sources. The main attention is paid to the interpretation of texts that are transliterated from the original language and properly transformed according to the modern Turkish language rules. Methods of text adaptation are applied and adequate translation into Ukrainian and detailed comments are given.

Key words: sources of Turk origin that have Arabic graphics, methods, linguistic analysis, translation into Ukrainian.

Матеріал надійшов 14.11.2012.

УДК 811.161.2'374.822+811.162.1'374.822

Ярун Г. М.

«УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИК ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА»: ДО ПИТАННЯ ПРО ОБРИСИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕРЕКЛАДНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Статтю присвячено дослідженню особливостей лексикографічної інтерпретації перехідних мовних явищ в «Українсько-польському словнику еквівалентів слова», його ролі та місцю у вітчизняній перекладній лексикографії.

Ключові слова: еквівалент слова, перекладна лексикографія, перехідне явище, мовна одиниця, лексикографічна інтерпретація, форма і зміст.

Лексикографія має надзвичайно важливе значення у сучасній вітчизняній та світовій науці як особлива лінгвістично забезпечена технологія, в якій органічний зв'язок теоретичних і практич-

них результатів дослідження мови синтезований їх осмисленням у доволі жорстких термінах словникової інтерпретації. Це дає підстави багатьом ученим вважати, що «будь-яка лінгвістична

проблема розв'язується лексикографічно» [12, 435], і наводить на думку про те, що мова, приховуючи сутність власного витворення, «підказує» певні способи, методи та шляхи лінгвістичного аналізу своїх одиниць, увиразнюючи закономірність їхнього життя насамперед «у застосуванні до нових випадків» [9, 20], коли «відбирає... корисні семантичні ознаки... й синтаксичні конструкції, в яких ці ознаки виражаються безпосередньо» [10, 106]. Тому й досі, незважаючи на розвинуту технологію лексикографічного опрацювання мовних одиниць у їхньому функціонуванні, «складною проблемою при укладанні сучасних словників залишається визначення слова і його меж» [7, 3], особливо для таких одиниць, як еквіваленти слова [6, 7].

Еквіваленти слова як органічне явище мови постійно привертають увагу вчених, але тільки наприкінці ХХ — початку ХХІ століття вони набувають громадянства у лексикографії як окремі самостійні сутності із власними системо- й структуротвірними властивостями. А це означає, що еквіваленти слова, як і будь-які інші одиниці мови, мають свою історію в мовній діяльності.

У вітчизняному мовознавці уперше виявлені, фундаментально обґрунтовані й лексикографовані еквіваленти слова української мови, а також їхнє співвідношення з еквівалентами слова російської мови, яке втілено також у словниковій формі з урахуванням закономірностей цієї взаємодії на рівні плану вираження та плану змісту [2; 4; 5; 6; 7]. Створення «Українсько-польського словника еквівалентів слова» [2] є, безперечно, важливою подією у вітчизняній лексикографії, адже низка відомих традиційних вітчизняних двомовних перекладних словників поповнилася якісно новою працею, яка є закономірним продовженням глибоких дослідницьких спостережень над явищами перехідності в мові, насамперед такими, коли відбувається їхнє перетворення на відносно нові за формою, змістом і функціями лексикалізовані єдності. Із цього випливає, що дослідження у царині перехідних мовних явищ розгортатимуться й поглиблюватимуться і з погляду історичного, і з погляду зіставного. Адже залучення нового фактивного матеріалу, що засвідчує явища перехідності, відкриває перспективи пізнання їхньої динаміки, яка зовсім не випадково веде до процесів лексикалізації і нерідко ними завершується. Тож авторські спостереження — це насправді доволі скромно названі фундаментальні дослідження, присвячені виявленню, пізнанню та усвідомленню перехідних явищ як непростих мовних сутностей, що у функціонуванні набувають особливої формально-змістової визначеності та довершеності, утворюючи до-

сить жорсткі й системно вивідні структури. Увага до цих явищ цілком закономірна й цілком зрозуміла не лише з погляду широкого кола питань, пов'язаних із розвитком мовленнєвої діяльності, єдності мови та мовлення, динамікою системних взаємоперетворень морфемних, лексичних і синтаксичних явищ, а й з погляду проблем, які стосуються загальномовних тенденцій тяжіння перехідних утворень до набуття формально-змістової окресленості. Постанова таких структур уможлиблює їхнє лексикографічне представлення і в перекладній двомовній лексикографії, зокрема в «Російсько-українському та українсько-російському словнику еквівалентів слова» [2] і в «Українсько-польському словнику еквівалентів слова» [4].

Дослідницьке обґрунтування еквівалентів слова описано А.А. Лучик у низці наукових праць, докторській дисертації та монографіях [3; 6]. Тож матеріал, зібраний на основі фронтального дослідження українськомовних текстів насамперед художньої літератури й публіцистики, є цілком достатній для лексикографічного опрацювання перехідних мовних явищ у зіставному аспекті та їхнього витлумачення відповідно до теоретичних засад сучасної лінгвістики і словникової традиції системного опису мовних одиниць.

Форма і зміст еквівалентів слова в лексикографічному описі перекладного словника є насамперед процесами, складність яких дає підстави вітчизняним ученим вважати їх майже невичерпним об'єктом лінгвістичного аналізу [8, 107]. У їхній кореляції звичайні багатокомпонентні синтаксичні структури, які, на перший погляд, не підлягають лексикалізації, перетворюються на самостійні, відносно незалежні мовні єдності. Вони утворюють власну систему формально-змістової визначеності і є такі органічні в мовленнєвій дійсності, що немає жодних сумнівів ані щодо їхнього існування та активного функціонування, ані щодо їхньої лексикалізованої сутності. Тож, безсумнівно, «Українсько-польський словник еквівалентів слова» розпочинає нову парадигму фундаментальних лінгвістичних досліджень явищ, які об'єктують породжувальні механізми, спрямовані мовою не лише на утримання системних меж, що відділяють відносно самостійні й незалежні лексичні та фразеологічні, а й на підтримання їхньої міжсистемної взаємодії, забезпечуючи гнучкість виражально-змістового потенціалу мови.

Актуальність і новизна «Українсько-польського словника еквівалентів слова» органічно випливають із засадничих лінгвістичних завдань — дослідження породжувально-твірних процесів, в яких діють механізми, що сприяють мовотворчості. Запропонований словник пере-

конує, що еквіваленти слова передбачені природою мови і тому підтримуються системно-структурною організацією її складників та взаємовідношеннями між ними, їхньою диференціацією на рівні форми і змісту, а перехідність — це особливий етап їхнього відокремлення від твірних рівнів мови й наступної кристалізації як окремих лексикалізованих структур.

Оскільки «еквіваленти слова становлять одну з найпоширеніших категорій стійких сполучень в українській і польській мовах» (с. 3), їхнє вживання та тривале оформлення в доволі жорстко організовані структури є незаперечним підтвердженням думки науковців про те, що творення таких одиниць «залишається не без впливу на самий зміст, який залежно від способу оформлення може отримати особливе карбування» [1, 115].

Власне, інтерпретація форми і змісту еквівалентів слова у їхній взаємозумовленості та взаємодії визначає аналізований перекладний словник як лексикографічну працю тлумачного типу.

У словнику зафіксовані найпоширеніші у сучасній українській мові еквіваленти слова. Реєстрові еквіваленти слова подані за алфавітом відповідно до вітчизняної та світової лексикографічної традиції. Кожен з них має власну словникову статтю із чітко розмежованими реєстровою та тлумачно-ілюстративною частинами.

У передмові визначено роль і місце кожного елемента словника, обґрунтовано особливості лексикографічного впорядкування мовного матеріалу, способи фіксації граматичної та стилістичної інформації, представлення семантичної характеристики, ілюстрування.

Еквівалент слова в реєстровій частині словникової статті подано з відображенням орфоепічних (акцентних та фонематичних), морфологічних, пунктуаційних та факультативних особливостей графічно-буквеної форми вираження, зафіксованих у їхньому вживанні. Граматична інформація про реєстровий еквівалент слова стосується вказівки на його належність до певної частини мови (**А БАЧ** частка; **В (У) ПІДСУМКУ** прислівник; **ДОТИ, АЖ ПОКИ** сполучник; **ЗГІДНО З** прийменник). Оскільки «усі реальні закони виявляються тільки у взаємодії реальних мовних одиниць» [11, 11], граматична багатозначність еквівалента слова як системного явища виразно простежується у функціонуванні.

Розрізняючи форму і зміст еквівалента слова як феноменальної мовної одиниці, дослідники проводять досить чітку межу в кореляції структур його форми вираження та змісту. Введення й послідовне використання спеціальних ремарок дає змогу характеризувати й неявно виражені граматичні особливості еквівалента слова. Так, якщо еквівалент слова виконує функцію чітко

визначеної частини мови й у ньому «асоціативно викристалізовується лексичне значення повнозначного слова, живі зв'язки з одиницями, від яких походить» (с. 7), його віднесено до аналога відповідної частини мови: **НА КОРИСТЬ** *аналог прийменника*; **ПОЧИНАЮЧИ З ТОГО**, **ЩО** *аналог сполучника*; **РАЗ <І> НАЗÁВЖДИ** *аналог прислівника*; **СВОГО РОДУ** *аналог займенника*. Але якщо еквівалент слова тяжіє до одиниць певної синтаксичної категорії, він супроводжується ремаркою «в (у) ролі + назва відповідної синтаксичної категорії»: **В АЖУ́РІ** *в ролі присудка*; **ВІДВЕРТО КА́ЖУЧИ** *в ролі вставного слова*; **З ПРИВОДУ ТОГО́** *в ролі співвідносного слова*; **ПІД ВУСОМ** *у ролі неузгодж. означ.*; **ЯКИЙ (ЯКА́, ЯКЕ́, ЯКІ) БИ (Б) НЕ** *в ролі сполучного слова*.

Послідовно відображено у словнику явища граматичної омонімії, поширені в системі еквівалентів слова.

Стилістичну характеристику еквівалентів слова, вживаність у певних жанрах україномовних текстів та особливості функціонування детально описано у спеціальному розділі передмови до словника, де визначено правила їх обов'язкового лексикографічного представлення (сс. 7–8): **А ЩО́**, **КОЛИ** *розм., частка*; **ПО ПО́СЛУХУ** *рідко, прислівник*; **ДО ВІДКА́ЗУ** *техн., аналог прислівника*.

Семантична характеристика еквівалента слова відображена у тлумаченнях і послідовно підтверджена ілюстраціями. Тлумачення складаються з однієї й більше дефініцій, що є стислими формулами представлення змісту мовної одиниці. У побудові дефініцій враховано теорію і практику вітчизняної та світової тлумачної лексикографії. Вони цілком органічні в словнику, бо не лише окреслюють зміст реєстрового еквівалента слова в сучасній українській літературній мові, а й розмежовують та об'єктивують компоненти його змістової структури у співвідношенні з іншими реєстровими одиницями. Такий підхід забезпечує системний опис еквівалентів слова як одиниць мови і як одиниць лексикографії, зокрема виокремлення основних складників форми і змісту й визначення їхньої кореляційної зумовленості, відображення різноманітних типів взаємозв'язків між еквівалентами слова (лексико-семантичних, семантико-граматичних, лексико-синтаксичних і власне твірних) та окреслення їхніх меж у мові. Так, реєстрові еквіваленти слова тлумачаться формулою «те саме, що + відповідник», яка вказує на близькі до синонімічних семантичні взаємовідношення реєстрового слова і тлумачного (тлумачних) відповідника:

АБИ ТІЛЬКИ¹ *сполучник* (те саме, що **ЯК-БИ НЕ**);

БЕЗ МИЛОСЕРДЯ *аналог прислівника* (те саме, що **БЕЗ МИЛОСТІ**);

ВІДВЕРТО КАЖУЧИ *в ролі вставного слова* (те саме, що **ПРАВДУ СКАЗАТИ; СКАЗАТИ ПРАВДУ**);

ДАЛЁКО ВІД (ОД) *аналог прийменника* (те саме, що **ВІДДАЛЕКИ ВІД**).

Традиційний відсилковий *див.*—компонент засвідчує особливості орфоепічних, морфологічних і пунктуаційних перетворень у межах лінійної організації еквівалента слова, які стосуються певних компонентів у структурній єдності форми його вираження і не впливають на його зміст:

БЕЗ ЛІЧБИ *див.* **БЕЗ ЛІКУ**;

В ОБЕРЁМОК *див.* **НА (В) ОБЕРЕМОК**;

ЕХ ВИ *див.* **ЕХ ТИ (ВИ)**.

Тлумачення описового типу побудовано з урахуванням належності реєстрового еквівалента слова до певної лексико-граматичної або синтаксичної категорії. Коректно сформульовані, вони цілком відповідають принципам і засадам семантизації мовної одиниці у словниках тлумачного типу:

А БАЧ *частка* (ось, дивись, бачиш);

БЕЗ ЗАТРИМКИ *аналог прислівника* (негайно, не зупиняючись);

БЛИЗЬКО (БЛИЗЬНЬКО) ВІД *аналог прийменника* (вказує на близьку відстань до кого-, чого-н.);

ЗГІДНО З *прийменник* (вказує на факт, на підставі якого, враховуючи який відбувається дія);

БУВАЙ (БУВАЙТЕ) ЗДОРОВИЙ (ЗДОРОВІ) *аналог вигуку* (форма побажання успіхів і здоров'я при прощанні);

ЩО <Й> НУ *вигук* (уживається при висловлюванні захоплення в оцінці кого-н., чого-н., здивування з якогось приводу).

Після тлумачення одиниці подається її переклад польською мовою. Першочергово тут враховуються еквіваленти слова польської мови, а потім інші одиниці цієї мовної системи.

АБИ ЛИШЕ (ЛИШ)² *частка* (служить для обмеженого виділення слова) **aby [żeby] tylko**.

Важливу роль у словнику відіграє ілюстративний матеріал, де речення найпростішої будови подаються двома мовами: ○ — *Тобі що роби-*

ти, те робити, аби лиш не працювати на городі.
○ — *Tobie co robić, to robić, aby tylko nie pracować w ogrodzie.* Тут варто зазначити, що часом переклад є не зовсім адекватним. Сподіваємося, що врахування цих побажань дасть змогу не лише усунути певні неточності у перекладі, а й, можливо, виявити приховані особливості зіставної сутності перекладних мовних одиниць.

На наш погляд, у наступному виданні «Українсько-польський словник еквівалентів слова» варто подавати разом із зворотнім, тобто «Українсько-польський та польсько-український словник еквівалентів слова», що сприйматиметься як цілісна лексикографічна праця із системою взаємоперекладних мовних одиниць.

«Українсько-польський словник еквівалентів слова» відповідає всім канонам укладання лексикографічних праць перекладного тлумачного типу, які описують відносно незалежні самостійні одиниці у їхній складній динаміці, у багатоманітності їхнього прояву й незаперечної системно-структурної визначеності в сучасній українській літературній мові.

Усвідомлення мови як «живого організму» дає змогу виявити й обґрунтувати усталення нових форм у різних мовах, пояснити й визначити механізми, з яких вони виникають, забезпечуючи невичерпність потенційних мовно-мовленнєвих перетворень на рівні лексичних, граматичних, семантичних, функціональних та інших властивостей або ознак. Тож особливо актуальні в сучасній лінгвістичній науці дослідження, в яких результати виявлення, аналізу та опису нових мовних форм і їхніх значень набувають органічної лексикографічної інтерпретації.

Без сумніву, «Українсько-польський словник еквівалентів слова», так само як і інші перекладні словники в Україні, уже вплетений не лише в історію вітчизняної лексикографії, а й в історію нашої вітчизняної науки, адже цілком справедливо вважають учені, що «цивілізації і народи залишають нам як пам'ятники свого мислення не так тексти, як словники й синтаксиси, швидше звуки своїх мов, аніж слова, які вони вимовляють, меншою мірою своє мовлення, аніж те, що зробило його можливим, тобто саму дискурсивність їхньої мови» [13, 121].

1. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / С. Д. Кацнельсон. — Л. : Наука, 1985. — С. 115.
2. Лучик А. Українсько-польський словник еквівалентів слова / А. Лучик, О. Антонова, І. Дибровська ; відп. ред. А. Лучик. — К., 2011. — 312 с.
3. Лучик А. А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові / А. А. Лучик. — Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. — 170 с.
4. Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик. — К. : Довіра, 2004. — 218 с.
5. Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / А. А. Лучик. — К. : Довіра, 2001. — 218 с.
6. Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / А. А. Лучик ; відп. ред. М. М. Пешак. — К. : Довіра, 2001. — 218 с.
7. Лучик А. А. Словник еквівалентів слова української мови / А. А. Лучик. — К. : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2008. — 174 с.
8. Пешак М. М. Соотношение формы и содержания в моделировании речевой деятельности / М. М. Пешак // Методоло-

- гические проблемы языкознания / [отв. ред. А. С. Мельничук]. — К. : Наук. думка, 1988. — С. 107–127.
9. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. — Харьков : Паровая типогр. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905. — 649 с.
10. Пьетро Р. Дж. Ди. Языковые структуры в контрасте / Р. Дж. Ди Пьетро // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XXV. — М. : Прогресс, 1989. — С. 82–121.
11. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. — К. : Наукова думка, 1988.
12. Складарская Г. Н. Современная русская лексикография: достижения и лакуны / Г. Н. Складарская // Теория и история славянской лексикографии : науч. м-лы к XIV съезду славистов / [отв. ред. М. И. Чернышева]. — М., 2008. — С. 427–453.
13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук [Электронный ресурс] / М. Фуко ; [пер. с франц. В. П. Визгина, Н. С. Автономова]. — М. : Прогресс, 1977. — Режим доступа : www.hhilos/msu.ru/fuko_4txt.

Galyna Jarun

**«UKRAINIAN-POLISH DICTIONARY EQUIVALENTS OF WORD»:
TO THE QUESTION ABOUT THE HORIZONT OF THE UKRAINIAN
TRANSLATIONAL LEXICOGRAPHY**

The paper deals with the peculiarities of the lexicographic interpretation of transitional phenomena in «Ukrainian-Polish dictionary equivalents of word», its role and place in the national translational lexicography.

Keywords: equivalent of word, translational lexicography, transitional phenomenon, lingual unit, lexicographic interpretation, form and content.

Матеріал надійшов 08.11.2012.